

18 – KA-SHAQAYNTA BIRTA I

- Cali Mudir Waa 17ka bishii shanaad, maalin khamiis ah, sidii caadadu ahayd, odayaashii ka doodi jiray dhaqanka soomaaliyeed, keydka bulshadeedka soomaaliyeed, afka soomaaliyeed kii gabobay inay habaaska ka jafaan. Arrimahaasaanu ka sheekeysanaynaa.
- Haddaba maanta waxaan ka doodeynaa waxaan xirfadda lagu qabto, sida loo qabto iyo dadka qabta magacyada loo yaqaan. Taariikh ahaanna waxaa la ogsoon yahay, adduunka dib haddii taariikhda loogu noqdo, in shaqadu ay qaybsantay muddo dheer ka bacdi (division of labour) oo dadkii u kala baxay, markii laga soo baxay ugaarsatada, dhagaxa, iyo qorayga ku ugaarsan jirtay. Haddana xoolo dhaqad, dadkii la helay, xoolaha la dhaqday, beerta loo soo gudbay. Marka ka dib xirfooyin yar yari bilowdeen, ganacsi uu yimid. Markaa dadkii uu u qaybsamay nin xirfad leh iyo nin beer tabcada, dad xoolo dhaqda. Haddana dadkii xirfadda ayaa sii kala qaybsamay waayo badeecada ayaa lays dhaafsan jiray oo waa tan soomaalidu ku maahmaahdo: "Biyo qabe iyo budo qabe waa isu baahan yihiin". Ninba wax buu haystaa. Ninkaas wuxuu haysto nin kalaa u baahan. Isweydaarsiga badeecada iyo ganacsiga la isku dhaafsan, iyo qaybsanka shaqada ay qaybsan tahay ayuu adduunka ku hormaray.
- Haddaba maanta waxaynu ka sheekeysanaynaa qaybsanka shaqada. Qaybsanka shaqada waxaan ula jeednaa, marka dadka sancada iyo waxa ay qabtaan iyo qalabka ay wax ku qabtaan iyo magacyada loo yaqaanno ayaannu ka sheekeysan doonno.
- Bal aan arrintaas u gudbiyo Aw Dahir Afqarshe, asagoo meeshaas ka ambaqaadayo.
- Daahir Afqarshe Cali Mudirrow waad mahadsan tahay. Waxyaalahaaasi waa waxyaale tira badan, wax badanna aynu ku soo dhaqmaynay. Wuxaan kalana waa waxyaabo waa wax casri ah oo dhowaan noogu darmay. Soomaali haddeynu nahay dhaqankeennii hore waa sanco la soo tiillay oo marka kolkaa dib loo raaco gudaaheedu ballaaran yahay. Haddeynu qaadanno maanta xagga birta; soomaalidu waxay u qaybsanayd afar meelood, sida aan anigu filayo. Rag wuxuu ahaa ragga birta ka shaqeeya, ragna wuxuu ahaa ragga saamaha yaqaanna sancadooda. Labadaasu waxay ahaayeen dad farsamoyaqaan ah. Laba qaybood oo kale oo soomaalida ah ayaajirta. Qolo waa soomaali weyn aan waxba sanca aqoonin, dadka wax sanceeyana iminka wixii ka horreeyey waaba yasi jireen. Ragna wuxuu ragga qaata Samaanyaha ee wiilka dhasha iyo arooska lacagta ama xoolaha noolba ka qaata. Afartaa qaybood yeynu ahayn waagii hore, afar magacna u kala lahayn. Wuxaan anigu qabaa, markaa, laba inay aad u leeyihii dhaliil weyn oo nimankaa xoolaha dad isaga noolaaya, ninka aroosa uun ama wiil u dhasha xoolo keen oranayey ee sadadaa isaga noolaa, sadadana samaanyo la oran jiray lana leeyahay waxaa jideeyey Sheekh Yuusuf Kowneyn oo awoowgood diinka la isku khilaafay ahoo Sheekh Maxamed Xanaf la oran jiray dilkiisii baa loogu jideeyey labadaa xoolayow inay qaataan, xoolihiina ay kororsadeen iyagu. Waagii horena xooluhu ay ahaayeen qursi in arooska iyo wiilkaba laga siiyo. Markii dambana xoolihii iyagu siyaadsadeen. Niman nimankaasey

ahaayeen. Nimanna waa nimanka soomaali weynta ah ee kale ee innagu aynu ka mid nahay ee aan wax aqoonin ee bir tuma aqoonin oo wax lagu ceesho aqoonin oo haddertan weli iska fadhina sidii. Afartaa qaybood baan hora u soo kala dhaqmi jirnay. Laba qolo waa nimankaa sanco-yaqaanka ah oo qolana birta ka shaqayn jirtay, qolana saamaha ka shaqayn jirtay. Labadaa laba sanco-yaqaan weeye. Laba waddanka hawl weyn ka soo qabtay oo lagu faa'iiday weeye. Laba aniga xaggeyga amaan ka mudan weeye.

Haddaba sidaa waa tii dadku kala ahaaye aan qayb qaadanno oo birtii u soo noqonno. Nimankii birta tumi jiray, anigu waa tii wax badan aad ogeydeeen inaan boliis ahaayoo, weligey ma arag nin nimankaa birta tuma ahoo, dembigaa caadiga u dhaca mooye, wax khasqaas ku kacay oo gaajo awadeed dembi ku la dhacay oo loo soo xiray. Marka, ninkaa gacantiisa awadeed maciisha uu ku la soo baxaayey inuu suber noqdayoo dabadeedna dadka horay uga maray sow arki maysid. Markii ay dawladnimadii timidna sancayaqaannimadoodii bey dawladda la galeen. Wuxaadba arkaysaa nimankiiyoo gawaaridii lagu kala sameeyey adduunweynaha, ee dawladaha kala gaarka ahi sameysteen oo wershadaha kala gaarka ah ka soo baxay, iyaga oo aan wersed u gelin inay isu wada qoreen birihii oo isku wada rakibeen oo maskaxdooda ka soo saareen oo gaarigii oo dhowr iyo tobant nooc isugu jira weligii ka dulundulceynaya. Wuxa ay ka soo saareen baan uun la yaabay oo aad iyo aad loo la tacajabay. Maskax wanaagsan oo ay leeyihii iyo muruqoodii iyo magacoodii ay dalka u hureen awadeed ayeey halkaa ku gaareen.

Markii aan sidaa u soo dhaafo, bal ninkii birta tumi jiray aan xoogaa ka taabto, marka uu hawlihiisa u fadhiyo sida uu u shaqayn jiray. Ninka hora waa in dhuxulu diyaar u tahay. Dhuxul la'aan waxba lama qaban karo; buufinina waa inay diyaar u tahay oo ka sameysan haraga xoolaheenna oo laysku laabay oo laga sameeyey oo markaas Kiish af dhuuban loo sameeyey, xagga dambana laba looxoo yar yar lagaga sameeyey, siddayaal yar yar oo suun ah xagga dambe looga sameeyey, afkii dhuubnaa inuu sidii tuubo ahaaneed uu u geliyo Gees-Biciid. Markaasuu geeskii biciidna afka wuxuu ka geliyey haddana bir kale oo ka sii yara dhuuban, illeen geeska biciidka waa ka gubanayaaye oo dabadeed sidii Beeb (Pipe) o tubo oo kale ay birtii afka ku la jirto dabka, geeskiina ka dambeeyo, buufanadiina ka dambeysa. Ninka macaawinka ah waa inuu halkaa u fadhiyaa. Tumaalkii markuu halkaa soo fariisto waa inuu birtii diyaar gareesto, waa inuu dabkii shido. Dhuxul yar haddii uu helo buufi buu oranayaa inta kaaliyihii la hadlo. Kaaliyihii markuu buufiyo ee uu ku sii daayo buufannadii oo laba ah oo labadii gacmoodba uu isu weydaarinayo ee uu ka siiyo Huuf Huuf, markaasey dhuxushii kacaysaa, birtii yareyd waa gelinayaa. Birtaa dabka ku jirta asagu u dhowaan maayee bir la yiraah Birqaab oo af yarоо ballaaran leh dhexdana iska weydaarsan, xagga dambana uu saa u qabto oo marna kala kacaysa, marna uu qardhab ku siinayo yuu haystaa oo birtiiyuu kula soo baxayaa. Halkan waxaa u yaalla birtii la oran jiray dubbaha ee uu birta dusha kaga garaaci jiray hoostana waxa u taalla tii ballaarnayd oo la oran jiray cuddada. Alaabada oo dhanna marka uu rarayo Cuddad baa la isku wada yiraahdaa. Laakiin taas birta ka hooseysa ayaa magaca weyn

wadata. Taal dhuka taalliye ama meel Rays leh yuu ku joojiyey oo ilaa bartanka u joojiyey aanay dhaqdhqaqaqeyn amase waxa ka fiican qoray quwaax ah ee uu bartanka u geliyey oo inta u yara qorqoray oo ku rakibay oo ballaaran oo aan dhaqdhqaqaqeynin. Labadaa mid ahaan bey ku socotaa oo miisaamaya, si aanay u socsoconin. Markaasuu dabadeedna ula baxayaan dubbihii. Marka uu tumayo birta wanaagsan ee xoogga leh waa in nin kale oo ka soo horjeeda isagana, sida ma aragtay hablaha soomaali ee haruurka tumayaan oo kale isweydaar Hog Hog oo gacan isla taqaan ah oo ayan labadii gacmood isku dheceynin oo si cilmi ah ay u garaacayan birtii oo loo kala jiidayaa. Markaa birtii waxa ka adkaaday dabkii la geliyey yaa jilciyey oo dhalaaliyey; markaase ballarinayaan, haddey doonaan soo dheereynayaan, haddey doonaan fiiqayaan oo marba noocii ay la rabeen u sameynayaan. Sancada sida ay u socoto sidaa weeye. Birtii marka ay yar qabowdana lagu celinayaan dabkii ilaa laga maqaam gaaro oo sidii la doonayey ay u dhammaato dabkaa iyo dubbaha uun baa maquuninaya iyo birtaa kale ee hoos taalla. Saasey horta u wadayaanoo sancadii ay u soo baxaysaa. Mid walibana waa markii nooceeda la qabanayey yey sidaasoo kale loo soo saarayey. Birta soomaaliyed noocyadeed cidini ma wada sheegi karto oo ninba inta uu ka sheegi kara uun maahee. Anigu birta ay tumaan inta aan arkay waxaa ugu weyn birta lagu qodo beeraha ee la yiraahdo Marashida. Horta aan marashida u tagno oo ah waxay lacag ka qaataan tan ugu xoog weyn oo waa bir dhan oo la duubaayo iyada oo aan cayaar ahayn, in weyna marka wax laga dhigayo dee sida oo kale godinta qarbadkeedii loo dheeraynaya. Birta xoog leh oo dhulka gasha oo iska laxaad lehi weyn ka horreeysaa; cunahaa buurane labadu isaga yimaadaan oo aan weligeedba jabeyne looguba talagelinba inay jabtana oo haddii dibida liiliijyaan kaba laxaad weyn dibida iyo waxooda oo dhan. Marashida saas uun baa debka loo gelinaya, birtii waxna waa la duubayaa oo af fiiqan baa loo yeelayaa oo aan aadna u sii dhuubnayne ee fiiqid dhul jeexi karta ah ee laxaad dhaaffay, la qiyaasay, Qambad dheer oo hadhow usha qaban karta oo laxaad leh oo ul weyn la gelin karana waa loo sameynaya. Marashida ayaa ugu laxaad weyn biraha aan arkay oo ay cudaddaa iyo dubahaa ku tumaan oo waxyaabaha kale waa ka yar yihin. Marka uu ninkii birta tumo ee ushii la gelijo oo ay halkeedaa isqotomiso Marashi baa la yiraahdaa. Marashida waxaa la geliyaa qori weyn (harqood) oo dhiica leh oo xagna ka yara toosanoo af door ah lehoo daldaloola, xagga dambane dhiica ku leh, xagga dambane dun ballaaran oo halkoo dambe taalla, qorigasu ayuu leeyhay, waxaa la yiraah Harqood. Harqoodka ayaa xagga dambe laga daloolinaya, meesha dhulka taalla yaa meel laga daloolinaya oo kaasaa gelinaya godkii loo sameeyey. Kolkaasaa la yiri, godkii haddaba yuu dhaqdhqaqaqin oo wax loo sameeyaa laba carrab oo yar yar iyana qoyo ah oo la yiraahdo Jiqiiriyo oo hareeraha lagaga nabo. Waxaa kaloo loo sameeyaa suun jilicsan oo sina u dhuuban haddana wax itaal yar aan ahayn, si fiicanna loo liiliyey oo isku haya marashida iyo jiqiiriyaasha inayan dhaqdhqaqaqin oo halka ayaan uga sameyn jirray wax shakaal ah oo saanta ayaa ku wanaagsanaan jirtay, qoryahaasu waxaas ayey ka dhigan yihin. Markaas suunkaa lagu xiraya. Suunkana goosi baa la yiraahdaa.

Goosiga iyo jiqiirriyaasha iyo marashida iyo nuglidii weynayd marka la isku xiro yuu markaa dabadeed tamaam yahay. Markaa waxaa tahay nin daari u dhammaatay oo kale oo hawl weyn baa ka fushay. Madaxii horena meelo laga daldalooliyo ayuu leeyahay. Madaxaa dheeri waa madaxa labada dibi dhexdhixaaddoda tegaya oo labada dibi jiidayaan. Labada dibi qoray baa iyagana tallaabsan harqood baa kaa isagana la yiraah oo halkaa luqunta ah buu ka hayaan, hareeraha waxaa ka xiga laba xarig oo loo sameeyey oo hoosta isaga xira kuwaana milaaqyaa la yiraahdaa oo hoostaasey ka hayaan oo midba labaa haya. Labadii dibi dhexdhixaadoodii baa Nudadiina ku xiran tahay. Markaasaa dabadeed uu isla dhan yahay alaabadii lagu shaqeynayey. Alaabadaasu markey dhan tahay, labadii dibi iyo ninkii qodayey iyo alaabadii lagu qodayey markey isla dhan yihiin qandi baa la yiraahdaa. Haddii la yiraahdo maanta war Cali Mudir aan beerta u qodno, dadkaa isu yimid waxaa la yiraahdaa guud. Markaa guudka waxaa la oranayaa: "Imisa qandi ayaa galay beertii. Hadda lix beynu halka ku fadhinaayoo lixdeennii nin waliba asagoo labadiisii dibi wada iyo aaladdii lagu shaqeynayey, lix qandi baa galay baa markaa la oranayaa".

Dibida marka lagu bilaabo hawsha Meerar baa la yiraahdaa. Annagoo dibidii kolkaa meerarray waxay ka dhigan tahay annagoo markaa bilaawnay.

Aan u imaadu gudinta. Gudin waanu wada naqaannaa, af ballaaranna waa leedahay, qambad yaroo sidaa la iskugu soo laabana wey leedahay; soomaali qof aan aqoonin oo caqli lehna ma jiro isaga, hawsha labaad baaney qabataa oo iyadu waa ka qiimo weyn tahay hawlaha kale oo dhan tumiddeedu ee waxaynan lahayn hawl dambe oo la qurxinayo. Marka hore bey labada nin ee qaraacaya gudinta ay si xoog leh u kala saaraysaa. Xagga nacfiga marka la eego gudinta waa tan labaad ee marashida ku xigta. Waa idinka arkayoo reerka hawsha la qabanayo oo dhan waxaa lagu qabtaa gudinta. Ninka gudin wanaagsan haysta, xoogna leh, in yar buu qabtaa hawsha reerka ama reerkii dhan ka gaarsiiyaa hadduu meel dhir leh oo qormo wanaagsan ah uu ku furo oo kolkaas ay noqoto yagleel. Gudinta lacag wanaagsanna waa laga bixiyaa. Gudinta sida loo samynayo waxay tahay, haddii uu ninku kuu hagar-baxsan yahay, saddex goor waa inuu dabka geliyo oo saddexda goorba dabadeeda biyo geliyo oo uu waraabiyo oo biyo ku rido oo ay biyana cabto dabkeediina ku noqoto. Marka dambe, sida birtan aynu niraahdo waa "Steel iron" oo wershada ka soo baxda oo wax badan uun laga shaqeeyey, waa ka tabar badan tahay gudinta kale oo inay iyadu, sidaad wax garaaceysuo, duusho ma suurowdo. Haddii sidaad wax ugu goynayso ay xaggii qamadka ama kala dillacdo ama afkiiba wax ka noqoto ama kala durugtaba waa Birxaar. Birxaartuna meel kale kama timaadee ninkii uun baan si waanaagsan u tumin oo dabkii baanu ku celcelin oo waanuu waraabinin oo hawshii buu isku-laday oo labadii nin (tumaalkii iyo kii uu wax u tumayey) markey isu yimaadaan afixumo iyo colaad kale iyo gacan inay gaarto, rabshaddeedu ma yaraato oo waxaa suurtowda inuu ninkii ninka farsamayaqaanka ah ku yiraado: "Waagii baad i luggooysay lugtaada Allaha gooyee, waa taasoo birxaar bey noqotayoo waa kala duushay oo halkaasey ka xumaatay gudintii aad waagaa xoolaha wanaagsan igaga qaadatay" oo labada nin weligood muranaa

dhexjooga.

Haddiise uu saddexdaa goor waraabiyo oo saddexdaa goorba dabka ku celiyo oo saddexdaa goorba wixii ka dhiman uu ka qabto, marka dambe ee uu ku siinayo ee uu doonayo inuu ku tuso hawshii inuu dhammeeyey, intaanuu ku dhiibin yuu xoogaa yar saa dubbaha ugu dhifanayaa, markaasey oranaysaa "narararam". "Danankaa ma ku deeqaa, buu ku oranayaa, waa adigan arkayee?" Mar haddi laga dananiyo iyadii baa markaa iscadelaysay. Waa i deeqda weeye. Markaasaa adigiina niyadii ku fadhidaa oo waxaad ogtaahay inay hawsha aad u diyaargareysatay wax ka qaban doonto, mar haddeey saa tahay. Haddeey qaylin weeydo ma shaqeyn. Gudinta anigu inta aan ka aqaan intaa weeye. Inuu qambadkeedu kala durko waa la arkaa oo waa maxay? waa taa iyadana aan sidaas dabka badan loogu celincelin ee aan birlabka looga dhigin. Iyada biyahaa adkaan u ah ama adkeeyaba. Mar haddeey kululaato biyahana lagu celiyo adkaanteedii iyo waxtarkeedii baa soo baxaya. Hadduse markuu tumay uun isku hagaajiyo ee uu halkaa iska dhigo waa godmaha la yiraahdo "War godintan iib baad u dhigatayoo ma qaadanayo anigu ee godin aad waraabisay oo aad saamatay oo aan lacag wanaagsan ka bixiyo yaan doonayaa ee wax layska malmaluuqayoo halkaa yaal ma qaadanayo. Godinta noocaa ah quruxdeeda iyo hannankeeda kankani waxba kuuma tarayo, wawa uun loo jeedaa, hadhow hawl bey qabanaysaa, waa nacfiga, nacfigiina haddaaney dananin waa ka maqan yahay. Godinta waxaa ku xiga waranka. Waranka waa kala jaad jaad, tiradiisa waa teynu marar badan soo sheegnay. Waxaa jira waran la yiraahdo Mardar oo wixa loo jeedaa wixi mar la dhifto loo celin maayo, afkiisana waa ballaaran yahay, xagiisa dambe waa qamad dheer, haddii la qurxiyo xaasaw iyo waxbaa lagu sameeyaa, ul xoog leh waa doonayaa, waa dhib badan yahay asaga qudhiiisu, qiiimaha isaguna wuu ku xigaa. Ninka birta sameeyaa wuxuu haystaa ul uu iyada oo qoyan dhexdhexaadda ka dalooliyey oo geed mirood ah oo adag oo marka horaba halka taal oo u diyaar ah Ulaqumayaa taa la yiraahdaa, samayda tan uu doonaya inaanay dib u qalloocanin, markeeda horana si qurux ah uu ka sameeyo. Xayr buu marinayaa, markuu xayr marayo ayuu dabka ku dhalaalinayaa. Markaasey xaydhaas cabbeysaa. Kuleelkaasaa markaa iyadiina jilcinaya. Markaasuu sidaa u gelinayaa ushii dalooliyey la oranayey oolaqumiyyaha. Markaasuu meeshii uu wax ka yara tabtaba sidaa u yara qabanaya, ushii baa iska dabceysa oo oggoolaanaysa oo nash iska oranaysaa. Kolkaasuu sidii buntukh oo kale u shiishayaa oo eegayaa oo kolkuu isyiraah wax walba waa tamaam ayuu dabadeed halka dhiyaa oo mar haddeey qabowdo dib u soo noqon mayso, qallooc dambana yeelan mayso. Toosinta ushuna waxyaalahasey ka shaqeysaa. Waranka xagga dambe jifi baa looga sameeyaa oo haddii uusan jifi lahayn warankii waa ceebeysan yahay oo xagga dambe garaangar yaroo sidii jifiyeedoo laba goor ama sadeex isku yar laaban oo usha qiyaasteedii la eg ayuun buu uga dhigayaa ama wuxuu u sameynayaa mid ka dhiganoo xagga dambe xoogaa murjin oo kale ahoo Kati la yiraahdo ee uu rayska iyo waxaa ku yara joojiyo oo waranka dhowrtaan u ah oo iyadaaba fiican oo ninkii meel dhoobey ah jooga dee kolleyba waxaa fiican halkaa inuu waranka uga taagaayoo taa sameysto. Ragga ciidda degaase taa uma

sameysto oo dhulkaa iska bacaadka ah jifida yar bey ka jecel yihiin. Warankana sida loo tuma sidaa weeye.

Cal Mudiir	Waa mahadsan tahay. Salaadow adeey kaalintaada soo gaartay wixii kaleeto oo kuu muuqda ayaad ku kabi doontaa, waayo adiga iyo Aw Daahir aagiinna aad buu ugu badan yahay dagaalku. Qalabka lagu dagaallamo bal si gaar ah ugu sheekey.
Salaad	<p>Mahadsanid Caliyow. Caliyow, alaabta tan oo birta ah oo la tumo waa fara badan tahay, ninka tuma oo soomaaliga ahna, waxaan u maleynayaa Daahir baa wuxuu yahay da'da aan wax seegin waxna waxna sugi oo dhammeeyey. Ninkaas birta tuma magaciisa tumaal baa loo yaqaan. Tumaal, marka, qabiil baa dadku u qaataa ee ma aha. Tumaal waa ninka sancayaqaanka ah oo saanaca ah. Sida Daahir uu hadda iiga hormaray oo uu hortey u sheegayna, ninkaasu waa nin soomaalida aad iyo aad xagga aqoonta ugu hormaray.</p> <p>Marka waxaan u soo noqonayaa birtii ka hadalkeedii. Horta, birta, sida Daahir u sheegay, buufine la'aantii ma socoto. Buufinahaasina laba qoray oo harag Cokad ah labada gees kaga dheggan iyo laba xarig oo saas ah oo ninka midba mar qabto oo inta dabka kiciyo huuf iyo huuf yiraahda bey marka hore ka kooban yihiin.</p> <p>Birtii, marka nimanka birta tuma oo aad u yaqaanna, marka u horreeysa waxay u kala saaraan birlab iyo birxaar. Birxaar birtey ku badantahayoo sheygii laga tumaa waa maacaleeshoo waxaa la yiraahdaa: "War waxaanu waa birxaar". Birna birlab baa la yiraahdaa oo waxaa laga tumaa soofaha iyo baleestarada baabuurka. Birxaarna waxaa la yiraahdaa waxaan xumoo ciyoomba jaba oo aan birta ahayn soo laabma.</p> <p>Markey birta intaa u kala baxdo yaa qalabka wuxuu u kala baxaa qalab rag (dagaal) iyo qalab dadweynaha oo dhan ka dhexeeyaa.</p> <p>Qalabkii dadweynha oo dhan ka dhexeeyey, waxaa la yiraahdaa Mandiil. Madiileey marka maxaad qabataa? Mandiilu waxay qabataa, waagii dadku asliga ahaayoo makiinadahan iyo alaabtan casriga ah aan la arki jirin, waa mid intaa la eg, daab bey leedahay, daabkeedu waa geed oo waa lagu xiiran jiray oo timahaa lagu xiiran jiray oo ciddiyahaa lagi jaran jiray. Taas waxaa la yiraahdaa Mandiil.</p> <p>Mid kale, sida madiisha saasey u dhuubantahayoo waa mid intaa ka go'anoo muus baa la oran jiray, isagana waana lagu xiiran jiray oo garkaa lagu xiiran jiray, timahaa lagu xiiran jiray, ciddiyahaa lagu jari jiray. Taas muus baa la yiraahdaa.</p> <p>Waxaa kuu soo haray middi. Middiyeey marka maxaad qabataa? Maxaa macnaheedu yahay? Middi waxa weeye, naagaha iyo ragga midey gaar u tahay ma jiro, arigaa lagu qashaa, hargahaa lagu waxeeyaa.</p> <p>Middidu waxay ka kooban tahay bir iyo qoray salka kaga jira oo qorigaas la qabsanayo. Qoriga magaciisa waxaa la yiraahdaa daab. Labadaas dadweynahay ka dhexeyn jireen.</p> <p>Waxaa kuu soo haray qalabkii ragga. Qalabka raggu, waranku, inta aan xusuusanahay haddee rag iga sii fikrad badan iyagaa kala sheegi doona, wuxuu u kala baxaa: kaal iyo waran-tiir leh oo dhexdaas ayuu wuxuu ku leeyahay tiir oo labadii afna xaggey jirtaa, halkaa dhexda</p>

ahna tiir buu ku leeyahay iyo hooto ama hootooyin iyo mid kale oo laba dhegood leh oo la yiraahdo hootodhegaley. Afartaasuu waranka u kala baxaa.

Marka toorrey la yiraahdo iyaduna ama midka dhexda lagu xirtaana afar buu u kala baxaa. Mid waxaa la yiraahdaa toorrey.

Toorreydu meesha madaxa ah waa ka salaaxan tahay, midiyaha waxa lagu daabana laguma daabee waxa lagu daabaa geeska lo'da, dhudhunka lo'da ama geela laf ah baa daab u ah oo lagu daabaa. Gadaalna markey ka soo baxdo mid waxaa jira, dee waagii hore oo dadku uusan ilbixin, xataa lacag lagu daabi jiray oo afka dambe ay intaa dheereyd oo taas waxaa la yiraahdaa toorey. Midu madaxa waa ka gaaban tahay, miduna madaxeedu waa dhuubar yahay. Midu saddex gees bey leedahay oo amley baa la yiraahdaa, harag waxay leedahay cad oo qurux badan oo wiyl ah ama lo' ah oo inta la caddeeyey la xardhay oo dhanaca kan oo suunkuna dhanacaan ka jira ooy ka caddahay yey leedahayoo saddex gees bey leedahay.

Mid kale, harag megad ah oo lo' ah oo la xardhay bey leedahay oo ayana waa toorrey kale oo taas iyo ayada waa kala duwan yihiin.

Mid kale oo ayadana toorrey kale ah oo saddex-shucubley la yiraahdo oo saddex ganood oo yar yar ah ayey leedahay oo ninka hadduu ku diriraayo ee uusan rabin ninka inuu dilo inta saas yiraahdo yuu saas ugu dhuftaa.

Markaa warankii wuxuu u kala baxayaa: bir iyo samay iyo jifi.

Jifigii waxaa la yiraahdaa ama waa bir yaroo saddex galool leh oo waxaa looga dan leeyahay inuusan dhulku dhammeynin samadaas oo ayan baabi'in oo qorigaas uusan dhammaanin. Ama waa mid dhuubar, sida Daahir u sheegay, jifi baa la yiraahdaa oo jifidaas ninka lagu dhifto, waa wixii maalintii dhoweed aan ka sheekeysanaynay, Karbaashka waa ka daran yahay oo jifidaas ninkii lagu dhito waxaa la siiyaa xaal weyn. Haddii la doono roobka haddaad socoto waa lagu sahmiyaa waranka jifidiisa.

Waxaa jira mid kale oo isagana hootada wehliya oo murtif bey yiraahdaan waa dhuubar yahoo isaga oo qoray samay ah buu leeyahay oo samay warankoo kale yaa lagu daabaa. Marka samada naftigeeda geed walba lagama gooyo oo geedaaha waa loo kala dooraa. Waranka maacaleeshka waxaa lagu daabaa qoraca xididkiisa. Si waranka wanaagsan loo daabo waxaa la doonaa geed la yiraahdo Dhebi iyo geedo badan oo la mid oo geedba geedkuu ka adag yahay yaa la raadiyaa. Waxaa la yiraahdaa: "War warankiisa kaas maxaa ku daaban, dhebi ma yahay? Haddii kale waxaa la yiraahdaa Dukalalmis ma yahay?". Dhebigii baa la sii kala saaraa oo waxaa la yiraahdaa: "Dhebi madoobe waa bilaash, dhebi cadba hadduusan ahayn" oo waranka lagu daabaa oo samadiisu tahay.

Waxaan u soo noqonayaa xagga godinta. Godintii maxay sameysaa? Godintii waxay sameysaa, waa saddex cayn ayaduna: mid waa yar tahay, daabkeeduna waa yar yahay, daabkeedu waa geed garku saa u soo godan yahay. Sidii Daahirba u sheegay, godintu qamad bey leedahay. Qamadkaasi marna waa kala kacaa, marna isku soo dhowaadaa. Marka uu kala kaco waa la tumaa labada gees baa laga soo garaacaa, qorina saas baa loo soo geliyaa. Halla geliyee, godintu reerka dhan bey ka dhaxeyso, xoolaha yaa lagu ootaa oo gelaa lagu

oodaa, lo'da ayaa lagu oodaa, wax kastaa lagu oodaa, geedkaa lagu soo gooyaa, samayadaa lagu soo goostaa, waxa lagu soo goostaa oodda tan weyn, tan yar, geedka qabaalka laga qorahayo. Intaas oo dhan ayaa lagu soo goostaa.

Godintii saddex bey u kala baxdaa: midi waa masaar oo iyadu daabkeedu, geed baa inta la soo gooyo oo halkaas laga geliyaa oo dhexdaa laga geliyaa oo ayadu sida midda tanina geedkii ayaduu dhexda ka gelayaa, midkaanuna wuu ka gelayaa oo waa labo masaartii. Mid waa yar yahoo Jir baa la yiraahdaa; midna waa masaaroo waa midkii weynaa oo labadaasey u kala baxysaa.

Godintii labey u kala baxysaa oo waxay kala noqonaysaa: geedaqor iyo godintii weyneed oo lagu isticmaalaayey. Geedaqortu dhexdaasey derin ku leedahay. Maxay qabataa? Waxay qabataa waxaa lagu qoraa qabaalka xoolaha lagu warabiyo; mooyaha badarka lagu tumo; xeeryaha yar oo badarka lagu cuno, kuwa yar yar oo xoolaha lagu maalo oo dhakallada la yiraahdo oo reerkoofurku u badan yahay oo geela lagu maalo oo sida gorofyada waqooyiga laga yaqaan la eg. Geedaqortu waa ugu muhimsan tahay, daabkeeda saasuu u soo godan yahay.

Waxaa jira marka, godinta iyo masaartu waa isla middii laakiin waa ay kala xoog badan yihiin oo masaartaa xoog badan, masaartaana waxtar badan. Birta masaarta ayada laga sameynayo markeeda hore waa bir la hubiyey oo la hubo oo la yaqaan. Masaarta waxaa u badan dadka beeraha tabca iyo dadka geedaha qoriddoda sida aadka ah ugu xeeldheer, sababta oo ah birteeda waa ka xoog badan tahay biraha kale. Masaarta iyo godinta masaartaa xoog badan. Masaarta dadka beeraha tabca, beeraaha qaxar badan siiba barbarka waqooyigan sii xiga intaas Mudugga bariba ha ahaatee, geed adag oo geedaha adduunka ugu adag ah oo la yiraahdo maraa amase tuugaarka ayaa laga jaraa dhulka oo masaarta lagu gooyaa. Godintu haddey cabbaar gooyo geedkaas waa laabmaysaa, masaartuse ma laabmayso. Ama godinta qamadkeedu waa wax la dhexgeliyey qoriyyoo waa kala baxysaa. Masaartuse geedkii bey dhexda kaga jirtaa oo in kii jabo maahine ayadu waxba noqon mayso. Labadaasuna saasey kala yihiin. Warmahana sidaasaan u aqaan.

Midda tan dibida lagu qodo, anigu dibi qodeysa waa arkay laakiin uma ciilqabno oo nin abwaan ah oo soo arkay yaa ka sheekeeyey oo middaas beeraha anigu waxba kaga noqon maayo, Daahiraa sheegay. Sideydana inay ayagu ku qodaayaan ama aan arkay ayadoo dabada la hayo maahee aqoonteeda waaba ugu yar tahay.

Cali Mudiir

Aad buu u mahadsan yahay jaalle Daahir waayo aad buu u faahfaahiyey, sababtuna waxaa waaye qalabkakan weliba kan dagaal iyo kan loo adeegsado hawlahaa kaleetaba aad buu u faahfaahiyey. Haddaba mid yaanan ka tegin, dhaqankeeney ka mid tahay. Dadka tumaalkaan ka sheekeyhaynay iyo hawlahow qabto.

Tumaal inuu fiican yahay aanu sheegnay iyo hawlahuu qabto. Annaga haddaan soomaali nahay, carabta iyo dadka dambeeya oo dhan dadka farsamayaqaanka ah waa xaqirnaa, waa laga faanaa, laysma guursado, wax la lama cuno, weelka ay wax ku cunaan wax laguma cuno. Dadkaas xaqiraad mida ugu xun baan ku sameyn jirnay. Weliba

gobollada iyo degmooyinka waa ku sii kala xun yihii dhaqanka iyo caadada caynkaas ah. Haddaba taas waa inaan laga tegin oo dhaqankeenna xun inaan sheegno weeye.

Birta tumaalku tumo waxaan u qaybinay laba qaybood oo waxaad tiraahdeen birlab iyo birxaar. Marka qalabka laga sameeyo waanu qaybinoo qalabka dagaalka iyo alaadka ama qalabka beeraha iyo qalabka sidiisa kale wax loogu adeegsado ayaanu u qaybinay.

Qalabka beeraha Aw Daahirna waa ka sheekeeyey, Shiikh Abuuna wey soo gaari doontaa.

Waxaan ku wareejinaya jaalle Dhegaweyne. Jaalle Dhegaweynow qalabka dagaalka iyo kan sidiisa kale loo adeegsado, qaybahiisa wixii laga tegay ama magacyo cusub aad u taqaanno bal hadde noogu dar.

Dhegaweyne

Horta Cali Mudiirrow mahadsanid. Birtan wax la wada yaqaan weeye, wixii la wada yihiinayna intii iga horreysaa sheegtay. Marka uun ka xaalxaal mooyee meel aan uga laabmo ma leh.

Birta tumaalladu tumaan qaar gurigaa leh, qaarna waaba sidii loo sheegayoo ragga leh. Qaar gurigaa lahoo waa lagu naciyaahoo waxa ugu nacfi badan bahal mudac la yiraahdo. Mudacaasu dhowr buu u kala baxaa, haamahaa lagu tolaa. Marka haamaha lagu tolana mudac-mandiil iyo mudac-siibane baa la kala yiraahdaa. Mudacmandiilkku xagna haantii buu ka mudayaa, xagga dambana qabadii buu ka qorayaa oo haweentii intey ku qorto ayey ku mudeysaa oo haantii ku toleysaa oo labadheefoodlahaa asagu. Kan kalana mindiil yar bey u haysataa oo qabada ku qoranaysaaye asagu wax u qori maayo. Marka mudacmadiilkasaa sii wanaagsan.

Waxaa jira mudaa ee ah mid mudaca ka roonoo saha, suumanka iyo wixii dhexe ee la tolayso lagu tolo.

Waxaa jira kabatole oo kan kabahaa lagu tolo oo asagu waa ugu weyn yahay. Waxaa kaloo jira maxaar abjadyada iyo lagu tosho inta dabada loo laabo meel xarguhu ka galaan sida irbadda qoolow ka dhiganoo. Maxaarku, abjadka ka sokow, waa kan jawaanada afka lagaga tolo oo gooni baa isna loo sameeyaa. Abjadkan inta caws lagu guro oo meel la dhigo oo saa loogu goglo yaa laysku soo laabaa. Marka laysku soo laabaa jawaanno korka lagaga tolaa oo weligii reerka abjadkaasaa u dhaaminaya oo waa kan reerku ku naciya. Reeraan abjad lahayna nacfigisu waa kala dhiman yahay. Abjadkaa waxaa lagu tolaa maxaarkaa. Waxaa kaloo maxaarka lagu tolaa karbaashka awta laga xijaa rarka. Waa kan lagu tolo jawaannada tan meseggada iyo bariiska ku jiraan. Maxaarkaas isna waa nacfi badan yahay.

Warmaha iyo waxaa waa la soo dhammeeyoo. Mid raggii hore wuxuu oran jiray mardar ama kaal. Kan mardarka la yiraahdo waa waranka waxa mar lagu dhufuto aan loo celin oo kii uu yiri: "War ii celin" ee uu yiri: "Uma tuman". Kaalkana waa la mid isna oo waa kaal. Mid af dhuubanoo aanu abuutaaloog oran jirnayoo beri dhexe labadan geesood aan laga afeyn caaradda hore ee loo siibo (jiido) uun oo siibane (jiidane) la yiraahdo, gunta aan lagu afeynoo intaa dhexe af ku leh oo inuu wax ka gudbo loo sameeyey yaa jira. Mid caaradmiishle la yiraahdo oo afkiisu yar ballaaran yahay oo dhexdana tiir ku leh oo aad iyo aad loo afeeyo oo la doonayo inuu aad u dhaawaco wuxuu ku dhaco oo meesha uu ku dhaco ay ballaaran tahay.

Waranka waxaa samayda looga jaraa dhirta geedadeegga ah oo ay ka midka yihin mareerka mareerlabka ah, hareeriga, dhebiga iwm. Jifidu waa kala laba. Midna kati baa la yiraahdaa oo af fiiqan bey leedahayoo iyada nafteeda odayaashu markay fariistaan ayey waranka dhulka ugu mudayaan oo waa dheer tahay. Midna jifi baa la yiraahdaayoo waa gurmaaxan tahay waa tii raggii hore badiba ku isticmaali jirayoo bir dheer bey marka hore ay tumayaan tumaalladu. Markaasey birtaas soo garangarinayaan isku laabayaan oo iyadoo garangarsan ayey afka u gelinayaan samayda salkeeda oo jifi baa la yiraahdaa oo sameydaa saanu dhulka u cunin baa loogaga waxeeyaa. Jifidu waa birtaa inta marka hore ayadoo dheere la tumay ay isku laablaabeenoo isku laablaabeen sida gariradaha kan ma aragtay qoryaha iyo wax lagu waxeeyee isku laablaabma yey u sameeyeenoo markaasey afka u geshaan oo intaa horey u haysaa oo ugu jirtaa oo waa ku jeeban tahay waranka afkiisa. Katidu waa taasoo, qamad bay leedahay sida kaa warankoo kale ah. Marka waranka iyo katida labadaba waranka wanaagsan waa lagu qodbayaa oo inta isaga la dalooliyo oo bir xurbiye la yiraahdo oo ay tumaalladu wax ku sanceystaan oo aan la'aantii ay wax sancayn oo sida madagta ay wax ugu dalooliyaan yey dhexda kaga dalooliyaan bay musmaar isaga dhex dusinaya oo ku qodbayaan. Haddii aan musmaarkaa la isaga dhex dusin, warankana wax kuu qaban maayo oo waa kaa hallaabayaan, katiduna waa kaa hallaabaysaa. Katiduna nacfigeedii waa kaas oo warankiina waa dhowraysaa yacni samaydi. Katidu waxay ku sii fiican tahay, marka raggu xaajoonayo oo uu hadlayo, dhulkey ugu dhaabayaan oo waa iska sheekeysanayaan, waa u dhaaban yahayoo warankiisa waa agtiisa oo waa agdhaaban yahay oo waa agyaal. Xurbiyaasaa lagu dalooshaa katida. Marka tii raggu waa taa. Tumaalladu mid gooni ah ayey iska leeyihiinoo waa kaa birqaabka iyo Birjeeb mid la yiraahoo inta birta saa loogu qabto ay wax ku kala goostaan; dubbaha ay ku dhufanayaan; xurbiyaha ay wax ku dalooshaan.

Tumaalku wuxuu qabto waxaa ugu horreeya geed uu waabto. Tumaalku ilaa uu geed waabto wax ma tumo. Farsamayaqaaankaa waxa sanco uu qabto waxaa ugu horreeya geed uu waabtaa. Hadduusan geed waaban ee uusan hoos helin, xaggee raggu isugu iman xaggeese wax ku tumi? Waab iyo hooso waa isku mid. Meel buu waabayaa oo waababkan imika la dhisi la mid ahoo geed buu sida qaalibka ah doontaa. Horta wuxuu dhisi waabakaasaa ugu horreeynaya oo qorrax fariisan maayo, aqalkiisa dhexdiisana wax ku tumi maayo oo carruurtaa birta ka laynaysaa ama dabkani ka dilayaa ee waa inuu reerka ka go'naadaa. Marka meeshaa waab-tumaal baa la yiraahdaa oo shir bey mararka qaar noqotaayoo waa la isugu yimaadaa oo waa lagu kala war qaataa. Wershadda soomaalidu waabkaas bey ahayd. Ninba wax buu maalintaa u soo doonanayaan: nin qoraad u soo doonta uu geela koorta ugu qorto; nin gudin u soo doonta; nin masaar u soo doonta; nin maxaar u soo doonta; nin mudac u soo doonta, nin u soo doonta mindiil uu wax ku xiiro; nin middi yaroo ariga ku faro u soo doonta iwm. Isaguna wixiisii halkaasey u yaalliiin oo ay ka midka yihin: xubiyaha, xaradho oo ah toorreeyaha galkooda tuu ku xardho oo af ma lahoo waa u gurmaaxan tahayoo caaradda

gurmaaxan buu saas uun ku yiraahdaa, tan kalana saasuu ugu kirkiraa oo xaradhaa la yiraahdaa oo tan wax qurxisa. Tan kalane waxaa la yiraahdaa xurbiye oo birqaabkii iyo birjeebkii iyo mid maluukeysan oo gudimaha qamadkood uu afka u geshoo ku laabo oo daabka hadhow ka gelin doono gudinta yej la egtahoo iyada waa murmuran tahay. Daabka hadhow gudinta la gelin doono yuu ka gelyaa dabada oo taasuu ku tumaa gudinta oo ku laabaa, illeyn gudintu waa kulushahoo daabka waa gubanaaye, taasuu ku laabaa oo ku qiyaastaa, daabka waa geedoo waa ka gubanaaye. Taasuna waa taa maluukeysanoo nacfigaa goonida ah ayey u leedahayoo waranka, gudinta, masaarta iyo waxaas mid waliba bir iyada la egoo maluukeysan yuu leeyahay oo dabada inta laga geliyo marka hore lagu tumaa oo samaydii la eg waranka la gelinayey, gudinta kii la gelinayey la eg oo birtan maluukeysan buu ku tumayaa oo ku laabayaa. Marka biraha tumaalku tumo caynadahaasey kala yihii, nacfigaas goonida ahna waa kala leeyihii intaan anigu xasuusnahay. Birta guriga: maxaarka, mudaca iyo mindida. Mindida mid waxaa la yiraahdaa ari-fag oo ariga qodaxdu muddo ayaa lagu fagaa oo ma weyna iyadu. Mid waa middi reeroor bir yaruu laabayaa oo weliba middida qanaanta yaa la yiraahdaayoo oo bir yaruu uu laabay ayuu daabka xagga dambe ka gelyaayoo ku laabo oo daloosha oo siddo ah oo taa wey xafideenoo gooney u dhigeen. Gudintu qudheedu waxaa la yiraahdaa Yacagooyso mid naagtaa iska lahood gufaha aqalka iyo ardaaga iyo waxaasey ku gurataayoo, illee raradu waa tan hoosta ka daldaloosha oo yacay baa la yiraahdaaye. Midida noocas ah hawenta ayaa yacaygaas ku soo gurato oo Yacayagooyso baa la yiraahdaa. Midna gudinreer baa la yiraahoo waa gudinta reerka oo iyada yacayagoystaasaa lagu dhowraa oo badanaa lama soo saaro. Midu waa qoraar oo waa qoraarta ah oo wax lagu qorta. Qoraartu labey u kala baxdaa. Mid waa lagu gooyaa oo tan lagu faagaa marka hore waa weyn tahay. Midna waa taa coladhada ah. Coladhadaasaa laba kala noqonaysa iyana. Mid waxaa la yiraahdaa Xalleefato oo waa kan ay intey soo xalleefiyaan weelkaba ka xalleejiyaaane halkaasoo kale kaga dhiganoo daab bey leedahay waa ku soo xoqaanoo taasaaba weelka hagaajisa oo sintu gudahiisa oo iyadu waa soo qoolaaban tahay.

Intaa oo ableydana sidey u sheegeen ah oo aanu annagu mid saddexgees niraahdo; bilaawe ayaa markii hore raggu oran jiray oo raggii hore isku bir ma aynaan ahayn. Raggii hore warankooda siibanaa la oran jiray oo kii la dhudhumin jiroo amba dabayaqaadiisii waa soo gaarayoo dhudhun baa la saari jirayoo waa siibnaa isagu; bilaawahooduna waa siibnaa. Inta kale oo aanu soo gaarnay abley yaa jirta oo saddex gees ah oo af ballaaran, tooriyana waa jirtaa oo labadaasey u qaybsan yihii, cayn kasta ha u kala baxdee. Ableyda midu waxay nagaga iman jirtay koofur, haddaanu reer waqooyi nahay, oo sawaaxili baa la oran jiray gebigeedaba. Wuxaan oran jirnay tolow ma sawaaxilkaa tuma oo tan suunka ballaaran leh ee afka ballaaran lehoo qaal bey ku ahayd xaggayaga. Midna dhulkayagaa laga tumi jiray oo waqooyigaa laga tumi jiray. Sawaaxili haddii la yiraahdo waa tan koonfurta nagaga timaadaanu oran jirnay. Marka wey kala adkaayeenoo waxa la yiri: geed Xildiid la yiraahdey ku tumaanoo iyadoo qeyriin bey tumaanoo birta sawaaxiliga haddey doonto waa isku

laabmeysaa oo dabka laguma diline. Birtaas birta kale waa ka qjimo badan tahay. Awr iyo lacag badan iyo xoolo badan baanu kala siisan jirray. Intii aan ka gaaray intaa weeye birta.

Cali Muduur

Waa mahadsan tahay. Erayadatan bal hora halla macneeyo maxay kala yihiin? Godinta iyo masaarta maxay kala yihiin? faasna dad baa u yaqaanna. Haddaba yaa noo kala macnaynaaya?. Soofe asaguna waa jiraa. Qowleel waa jirtaa. Xubiye geedka la yiraahdo aad buu ugu mahadsan yahay Dhegaweyne. Xurbiyuu waa "drill"ka xagga afka ingiriiska. Eraygaas Xurbiye aad baa loogu baahnaa. Xurbiye waa midka kan wax lagu qodo.